İKİ ODALI ZİHNİN ÇÖKÜŞÜNDE BİLİNCİN KÖKENİ

JULIAN JAYNES

Türkçesi
Veysel Gökberk Manga

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2346
KÜLTÜR SERİSİ: 1227

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-966-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

Özgün Adı: *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*
© 1976, 1990 by Julian Jaynes.

Bu kitabın Türkçedeki yayın hakları Akcalı Ajans vasıtasıyla
Ötüken Neşriyat'a aittir.

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Gökalp Baştımar

Son Okuma: Murat Kaymaz - Samed Okuyan

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul - 2026

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Julian Jaynes: (27 Şubat 1920, West Newton, Massachusetts-21 Kasım 1997, Charlottetown, Prens Edward Adaları) — Harward'da ve McGill'de psikoloji lisansını tamamlayan Jaynes, aynı alandaki yüksek lisansını 1948'de Yale'de bitirdi ama doktora derecesini almayı ilkesel nedenlerle reddetti. Vicdani retçiydi, bu yüzden de İkinci Dünya Savaşı zamanlarını ABD'de, hapiste geçirdi. Ardından, 1964'te Princeton'a, okutman olarak katıldı, 1966-1995 arasındaki yıllarda burada psikoloji dersleri verdi. Fakat ilgi alanları çok geniş, hayatı da renkliydi. Piyano çalıyor, mitolojiyle ve beyin çalışmalarıyla ilgileniyordu. Bu çeşitlilik elinizdeki kitabı doğurdu. *İki Odalı Zihnin Çöküşünde Bilincin Kökeni*, yazarın tek kitabıdır. Başka kitaplar da yazmak istediğini hem kitabın içinde hem de başka yerlerde söylediyse de bunları yazamadı. Kitabı çok çeşitli tepkiler aldı, çok konuşuldu ve her halükârda geniş bir yankı uyandırdı. 1978 yılında Amerikan Ulusal Kitap Ödülüne aday gösterildi. Ve yazarına, vaktiyle ilkesel olarak reddettiği doktora payesini de kazandırdı. Jaynes, emekliliğini, ailesinin Charlottetown'daki evinde geçirdi. 1997'de burada, bir inme geçirerek vefat etti.

Veysel Gökberk Manga: (1989, Ceyhan, Adana) — Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümünden 2015'te mezun oldu. Yüksek lisansını (2017) ve doktorasını da (2024) aynı bölümde bitirdi. 2016-2025 yılları arasında burada araştırma görevlisi olarak çalıştıktan sonra istifa ederek memleketine döndü. Tün Kitap'tan çıkan, *Dünya Dönmeden Önce* (2017) ve *Tanıdıklar ve Başka Bildik Yüzler* (2021) adlı iki romanı ve *Birazdan Dünyanın Başına Gelecekler Hakkında* (2025) adlı bir öykü kitabı var.

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖN SÖZÜ 9
ÖN SÖZ.....19
GİRİŞ • Bilinç Problemi 19

BİRİNCİ KİTAP
İNSAN ZİHNİ

BİRİNCİ BÖLÜM • BİLİNCİN BİLİNCİ 39
İKİNCİ BÖLÜM • BİLİNÇ 63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM • İLYADA'NIN ZİHNİ 81
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM • İKİ ODALI ZİHİN.....97
BEŞİNCİ BÖLÜM • ÇİFTE BEYİN 111
ALTINCI BÖLÜM • MEDENİYETİN KÖKENİ 135

İKİNCİ KİTAP
TARİHİN TANIKLIĞI

BİRİNCİ BÖLÜM • TANRILAR, MEZARLAR VE PUTLAR.....155
İKİNCİ BÖLÜM • İKİ ODALI OKUR-YAZAR TEOKRASİLER 179
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM • BİLİNCİN NEDENLERİ.....205
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM • MEZOPOTAMYA'DA BİR ZİHİN DEĞİŞİMİ.....223
BEŞİNCİ BÖLÜM • YUNANİSTAN'IN ENTELEKTÜEL BİLİNCİ.....253
ALTINCI BÖLÜM • HABİRU'NUN AHLAK BİLİNCİ 287

ÜÇÜNCÜ KİTAP
İKİ ODALI ZİHNİN
GÜNÜMÜZ DÜNYASINA BIRAKTIKLARI

BİRİNCİ BÖLÜM • MEŞRUİYET ARAYIŞI 309
İKİNCİ BÖLÜM • PEYGAMBERLER VE ELE GEÇİRİLME ÜZERİNE 329
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM • ŞİİR VE MÜZİK ÜZERİNE 351

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM • HİPNOZ.....369
BEŞİNCİ BÖLÜM • ŞİZOFRENİ.....393
ALTINCI BÖLÜM • BİLİMİN KEHANETLERİ.....321

SON DEYİŞ.....435
ÇİZİMLER.....458
DİZİN.....459

ÇEVİRMENİN ÖN SÖZÜ

27 Şubat 1920 günü İngiltere Avam Kamarası'nda İrlanda'ya özerklik veren yasa tasarısı onaylandı ve bölgede ikili bir hükûmet kuruldu. 27 Şubat 1920 günü ABD ordusunun binbaşılarından RW Schroeder bir insanın çıktığı en yüksek irtifaya çıkabilmek için uçtu, yaklaşık on bir kilometrelik bir yükseklikteyken bilincini kaybetti. 27 Şubat 1920 günü, bilinci, ikili bir beynin nörobiyolojik yapılarının ürettiğine dair bir tez geliştirecek kişi doğdu: Julian Jaynes.

Babası Julian Clifford Jaynes, Üniteryen bir papazdı. Gerçi o, Julian henüz iki, kendisi de yirmi iki yaşındayken öldü ama Julian, ailesinin Kanada'da, Prens Edward Adası'ndaki yazlığında, babasından kalan kırk sekiz adet vaazı okuyarak büyüdü, onun manevi varlığını da hep yanında hissetti. Darwin gibi, bilim tarihini din adamlığının içinden gelerek değiştiren kişileri ziyadesiyle övmesinin temelinde de bu yatıyordur belki. Annesi Clara Bullard Jaynes, ablası Helen ve küçük kardeşi Robert'la yaşadı. Altı yaşındaydı, bir gün sarı bir çiçeğe bakarken buldu kendini.[1] "Herkes benimle aynı sarıyı mı görüyor acaba?" dedi. Bu onun hikâyesi, inanmak zorundayız. Sonuçta herkes bir şeyleri anlatıya dönüştürüyor. Ama bu soruyu ister sormuş, isterse de sonradan düşünerek bulmuş olsun, söz konusu tecrübe onu, insan zihninde, başkalarının erişemeyeceği bir uzam olduğu fikrine itti.

1939'da Harvard'dan kabul aldı ama maddi sebepler onu okulu bırakmaya zorladı. Buradan, Kanada'nın Montreal McGill Üniversitesi'ne geçti. 1941'de psikoloji diplomasını aldı. Ardından Toronto'ya, beyin hakkında çalışmak üzere gitti. Fakat İkinci Dünya Savaşı patladı ve bu da yarım kaldı. Jaynes bir pasifistti, vicdani retçiydi. Savaşmayı reddettiği için, 1943'le 1946 arasını hapiste geçirdi. Ha-

[1] Belki de sarı çiçeklerin insan bilincinde önemli bir yeri vardır. Yoksa hem Jaynes'in hem de Yunus'umuzun sarı çiçekten sormasını neyle açıklayacağız?

ÖN SÖZ

Bu araştırmanın temel fikirleri ilk kez, 1969 yılının Eylül ayında, Washington'daki Amerikan Psikoloji Derneği'nin davetlisi olarak yaptığım konuşmada özetlendi. O gün bugündür gezgin bir öğretim üyesiyim, çalışmanın çeşitli bölümleri de farklı yerlerdeki seminer ve konferanslarda sunuldu. Gördüğü ilgi ve yarattığı tartışmalar da ziyadesiyle teşvik ediciydi.

I. Kitap, ilgili fikirleri size benim ulaştığım hâlleriyle sunuyor.

II. Kitap, tarihî delilleri inceliyor.

III. Kitap bazı modern fenomenleri açıklamak maksadıyla çıkarsamalar yapıyor.

Başta, kuramın merkezindeki tutumları tekâmül ettirmek için dördüncü ve beşinci kitaplar da tasarlamıştım ama bunlar, "*Consequences of Consciousness*"* başlıklı, henüz yayımlanmamış başka bir cilt hâline gelecekler artık.

---

* Bilinçliliğin Sonuçları.

GİRİŞ

Bilinç Problemi

Ah, gün yüzü görmemiş görüler ve işitilmiş sessizliklerden müteşekkil ne dünya, zihnin bu hayalî ülkesi! Ne tarifsiz özler, ele gelmez anılar ve parmakla gösterilemez hayaller! Ve bütün bunların mahremiyeti! Sessiz monologların, peşinen edilmiş nasihatlerin gizli tiyatrosu, bütün ruh hâllerinin, tefekkürlerin, gizemlerin saklı evi, hayal kırıklıklarının ve keşfedişlerin sonsuz sığınağı. Hepimizin, yalnız başımıza inzivaya çekilip hüküm sürdüğümüz, arzularımızı gözden geçirdiğimiz, emredebildiğimiz her şeyi emrettiğimiz koca bir krallık. Daha önce yaptıklarımızın ve tekrar yapabileceklerimizin yazıldığı dertler tasalar kitabını inceleyebileceğimiz gizli bir keşiş kulübesi. Bir aynada bulabildiğim her şeyden daha çok ben bir iç-evren.[1] Kendim, her şey ve hiçbir şey olan bu öz benlik — nedir bu?

Ve nereden çıktı?

Ve niçin?

Pek az soru bilinç ve onun doğadaki yeri meselesinden daha uzun ömürlü olmuş ve böyle çetrefilli bir tarih yolunu aşabilmiştir. Yüzyıllar süren kafa yorma ve deneylere, bir çağda zihin ve madde,

---

[1] İç-evren (*introcosmos*) terimi, Latince *intro-* ("içeri") ve Yunanca *kosmos* ("evren, düzen") köklerinden türetilmiş çağdaş bir bileşik sözcük. Kavram bu manasıyla ilk kez Jaynes tarafından, 1976'da, okuduğunuz kitapta kullanılmış görünüyor. Jaynes, bilinci yalnızca bireyin bildiği bir "iç mekân" olarak tasvir eder. Düşünceler, anılar, hayaller ve benliğe dair imgeler bu içsel sahnede yer alır. Terim zamanla bilişsel psikoloji, antropoloji, fenomenoloji ve sanat alanlarında da benimsenmiş, özellikle insanın iç deneyimini anlamaya yönelik çağdaş söylemlerde kullanılmaya başlanmıştır. Antropolog David Lewis-Williams, şamanların trans hâlinde deneyimledikleri vizyonları tanımlarken bu kavramı kullanır, bireyin *introkozmos*undaki imgelerin toplumsal mitolojiye dönüştüğünü öne sürer. Sanat ve edebiyattaysa yaratıcılığın içe dönük kaynaklarını, sanatçının iç dünyasındaki çok katmanlı yapıyı tanımlamak için kullanılmıştır. Bugün iç-evren, yalnızca iç dünya demek değildir. Kişinin zihninde, dış dünyaya paralel işleyen, kendi kurallarına sahip bir evren fikrini ifade eder. Bilincin tavşan deliğidir bu, dışarısı kadar geniştir ama sadece içeriden görülebilir —çn.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİLİNCİN BİLİNCİ

Bilincin bilincine, "Bilinç nedir?" diye sorulduğu anda varırız. Ve çoğumuz, bilinçli olmanın bilincini, bilincin kendisi zannederiz. Yanlış.

Bilincin bilincine vardığımızda bunun akla gelebilecek en izahtan vareste şey olduğunu hissederiz. Onun, bütün uyanıklık hâllerimizin, ruh durumlarımızın ve etkilenimlerimizin, hatıralarımızın, fikirlerimizin, dikkatlerimizin ve istençlerimizin belirleyici niteliği olduğunu hissederiz. Bilincin, deneyimlerimizi, gerçekleştikleri anda kaydedip depoladığından, öğrenmenin, akıl yürütmenin, düşüncenin ve yargının temeli olduğundan, bunları kendi içimize bakarak gözlemlememize yaradığından, onlardan ders çıkarmamıza izin verdiğinden emin oluruz. Ve oldukça iyi bilmekteyiz ki bilinç dediğimiz bu müthiş süreçlerle içerikler, kafamızın içinde bir yerlerde.

Eleştirel bakarsak bu açıklamaların hepsi yanlış. Bunlar, yüzyıllardır bilinci perdeleyen maskeler. Bunlar, bilincin kökeni meselesinin çözülmesini engelleyen yanlış kanılar. Söz konusu hataları ve bilincin ne olmadığını da göstermek, okuduğunuz uzun ama macera dolu olmasını umduğum bölümün işi.

BİLİNCİN KAPSAMI

Öncelikle bilinç kelimesinin, derhâl ayıklanması gereken birkaç yanlış kullanımı var. Örneğin, kafasına darbe alan birinin "bilincini kaybettiğini" söyleriz. Eğer bu doğru olsaydı, klinik literatürde, bireyin açıkça bilinçsiz olduğu fakat —bayılmış kişilerden farklı olarak— çevreye tepki verebildiği uyurgezerlik hâllerini tanımlayabileceğimiz bir kelime kalmazdı elimizde. Bu nedenle, kafasına şiddetli bir darbe alan kişinin hem bilincini, hem de benim tepkisellik dediğim şeyi kaybettiğini ve bunların ikisinin birbirlerinden farklı olduklarını söylememiz gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİNÇ

Böylelikle, bilinç hakkındaki bazı yanlış anlamaları yonttuk, geriye ne kaldı? Eğer bilinç bunların hiçbiri değilse, düşündüğümüz kadar kapsamlı değilse, tecrübenin kopyalanması değilse ya da öğrenmenin, yargıda bulunmanın ve hatta düşünmenin zaruri mahalli değilse, nedir? Önceki bölümün tozlarına ve molozlarına gözümüzü dikmişken, bilincin bu enkazdan Pygmalion gibi arı ve el değmemiş biçimde yeniden çıkmasını umarak, tozlar dibe çökerken meselenin çevresinde biraz daha dolanalım ve başka şeylerden konuşalım.

METAFOR VE DİL

Haydi şimdi metaforu konuşalım. Dilin en büyüleyici özelliği, metafor üretme yeteneğidir. Ne tefrit! Çünkü metafor, kompozisyondan bahseden eski okul kitaplarında sıklıkla tahfif edildiği gibi, salt bir dilbaz hilesi değildir, onu terkip eden zemindir. Burada metaforu en geniş anlamıyla kullanıyorum: Bir şeyi ifade eden bir terimin, terim yapılan şeylerle ilişkileri veya terim yapılan şeylerin diğer şeylerle ilişkileri arasındaki bir tür benzerliğe dayanılarak, o şeyi tanımlamak için kullanılması. Dolayısıyla, bir metafor her zaman iki terimi içkindir, ben, tanımlanana metafran ve onu açıklamak için kullanılan şeye ya da ikisi arasında kurulan ilişkiye de metafiyer diyeceğim. Bir metafor, her zaman için, metafiyere kıyasla daha az bilinen bir metafran üzerinde işlev kazanan bir metafiyerdir.[26] Bu melez terim-

[26] Bu ayrım anlam bakımından, I.A. Richards'ın "tenor" ve "vehicle" terimleriyle örtüşmez. bk. *Philosophy of Rhetoric* (New York: Oxford University Press, 1936), s. 96, 120–121. Christine Brooke-Rose'un "proper" ve "metaphor" terimleriyle de aynı değildir; çünkü bu yaklaşımlar meseleyi fazlasıyla edebi bir bağlama hapseder. bk. *A Grammar of Metaphor* (London: Seeker and Warburg, 1958). Özellikle ilk bölüm, iyi bir tarihi giriştir. (Burada tenor, vehicle, proper ve metaphor kelimeleri, böyle ayrımların daha önce

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLYADA'NIN ZİHNİ

Bir dönme dolabın tepesindeyken, aletin iç kavisinden yukarı çıkıp da sarsılmaz kirişlerden oluşan sağlam bir yapıya baktığımız garip bir an vardır; derken o yapı birdenbire kaybolur, kendimizi gökyüzüne fırlatılmış buluruz.

Belki şu an da öyle bir andır. Giriş'te yüzleştiğimiz bütün bilimsel alternatifler, konuya dair önyargılarım da dâhil olmak üzere bizi, bilincin bir şekilde, memelilerde ya da ondan da önce, doğal seçilimle evrimleştiğine dair temin etti. En azından şuna emin olduk ki bazı hayvanlar bilinçlidir, bilinç beynin ve korteksin evrimiyle önemli bir şekilde bağlantılıdır ve erken insanlar da dil öğrenmeye başladıkları zamanlarda zaten bilinç sahibidirler.

Artık böyle, yukarıdaki gibi güvencelerimiz yok, çok daha yeni bir problemin gökyüzüne fırlatıldık artık. Eğer son bölümde anlattığım, bilinç kuramının izlenimci gelişimi bizi doğru yolda yürütüyorsa, o zaman bilinç, ancak insan türünde var olabilecek bir şeydir ve onun gelişimi, dilin gelişiminden sonraya tarihlenmelidir.

Şimdi, eğer insan evrimi basit bir sürerlik olsaydı, bu noktadaki prosedürümüz, normalde, dilin evrimini incelemek, onu tarihin içine elimizden geldiğince yerleştirmek olurdu. Ardından, soruşturmamız ereğine varana kadar insan zihniyetinin izini sürmeye uğraşırdık; burada, geliştireceğimiz bir kriter ya da başka bir şey aracılığıyla bilincin başlangıcıyla kökeninin yerini ve tarihlendirileceği noktayı bulduğumuzu iddia edebilirdik.

Fakat insan evrimi basit bir sürerlik değil. İnsanlık tarihinde, MÖ 3000'lere gelindiğinde, oldukça merak uyandıran, dikkate değer bir uygulamaya rastlanıyor. Bu, konuşmanın taş, kil veya papirüs (ya da sayfalar) üzerine çiziktirilen küçük işaretlere dönüştürülmesidir, böylece konuşma artık sadece duyulabilen bir şey olmaktan çıkıp görülebilir de oluyor ve ondan, yalnızca işitme menzilinde bulunanlar değil, herkes haberdar bulunuyor artık. Dolayısıyla, bir önceki paragrafın izlencesini takip etmeden önce, bilincin kökenini, ilk ör-

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİ ODALI ZİHİN

Biz bilinçli insanoğullarıyız. İnsan doğasını anlamaya çalışıyoruz. Önceki bölümde öne sürdüğümüz akılalmaz hipotez, bir zamanlar insan doğasının iki parçalı olduğudur, yönetici parça tanrı diye adlandırılır, takipçi kısım da insanoğlu. İki kısım da bilinçsizdir. Bu, bizler için neredeyse kavranamaz bir şeydir. Bilinçli olduğumuz için, anlamayı arzuladığımız için onu, deneyimlerimiz sayesinde daha tanıdık bildik gelecek bir şeye indirgemek arzusundayızdır. Bu bölümde deneyeceğim de bu.

İKİ ODALI ADAM

Bu ayrımın insani tarafını bize tanıdık kılmak maksadıyla söyleyebileceğimiz pek bir şey yok; bilincin yardımı olmadan yaptığımız tüm o şeyleri hatırlamak için I. Bölüm'e dönmek dışında… Bizi tatmin etmekten ne denli uzaktır o olmazlar listesi! Kendimizi hâlâ Akhilleus'la bir tutmak istiyoruz bir şekilde. Hâlâ hissediyoruz ki onun, içinde duyumsadığı bir şeyler olmalı, *kesinlikle böyle olmalı*. Yapmak istediğimiz, kendimiz ve çağdaşlarımızda da yaptığımız şeydir: Onda da bir zihin uzayı ve benzeşimler dünyası icat etmek istiyoruz. Ve bu icat, diyorum size, sözü geçen dönemin Yunanlıları için geçerli değil.

Belki de bu duruma yakın bir şeyin metaforunu yapmak bize yardımcı olabilir. Araba kullanırken, arka koltukta oturup kendimi yönlendiren bir şoför değilimdir, daha ziyade, bilincin pek az dâhil olduğu bir duruma angaje olmuşumdur.[47] Aslında bilincim, genellikle başka bir şeyle, mesela eğer yolcumsanız sizinle ettiğim sohbetle ya da bilincin kökenini düşünmekle meşguldür. Ancak elim, ayağım ve başım, sanki başka bir dünyadaymış gibi davranır. Bir şeye dokun-

[47] Bu örneği Erwin W. Straus'un L.J. West (ed.), *Hallucinations* (New York: Grune and Stratton, 1962), ss. 220-232'deki "Phenomenology of Hallucinations" adlı dikkat çekici makalesine borçluyum.

ALTINCI BÖLÜM

MEDENİYETİN KÖKENİ

Ama niçin iki odalı zihin gibi bir şey var olmalıydı? Ve tanrılar neden? İlahi şeylerin kökeni ne? Ve iki odalı zihin çağlarında beyin, bir önceki bölümde önerdiğim gibi teşkilatlandıysa, insan evriminde böylesi muazzam bir sonucu doğuracak seçilim baskıları nelerdi?

Bu bölümde açıklamaya uğraşacağım spekülatif tez —ki oldukça spekülatiftir— aslında önceki bölümlerde ileri sürülen kaziyelerin neticesidir. İki odalı zihin, bir tür toplumsal kontrol biçimidir ve insan kalabalıklarının, küçük avcı-toplayıcı gruplardan büyük tarım topluluklarına evrilmesini sağlayan toplumsal kontrol biçimi de budur. Kontrolcü tanrılarıyla birlikte iki odalı zihin, dilin evriminin son aşaması olarak evrimleşmiştir. Medeniyetin kökeni bu gelişimde yatmaktadır.

Öyleyse, toplumsal kontrolden ne kastettiğimize bakalım.

GRUPLARIN EVRİMİ

Memeliler, sıklıkla, bazı yırtıcıların yalnız yaşamasından bazı diğerlerinin oldukça sıkı fıkı toplumsal bağlılıklar sergilemelerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan çok çeşitli toplumsal gruplar hâlindedirler. Bu, sıkı toplumsal bağlılıklar gösteren hayvanlar, diğerlerine kıyasla, avlanma tehdidine daha çok maruz kalırlar ve bir toplum olmak, yırtıcılardan korunmayı sağlayan genetik bir adaptasyondur. Otçul memelerin sürü yapısı görece basittir. Sürü, hepsi de sadece grubu korumak için evrimleşmiş, genetik olarak kesin bir biçimde belirlenmiş anatomik ve davranışsal sinyaller kullanır. Primatların savunmasızlığı da bunlarınkini andırır ve onlar da aynı sebepten ötürü, diğerleriyle yakın ilişkiler kurarak yaşamak üzere evrimleşmişlerdir. Kesif, korunaklı ormanlarda, altı üyelik küçük toplum grupları dahi vardır (mesela gibonlar); fakat daha açık arazilerde

BİRİNCİ BÖLÜM

TANRILAR, MEZARLAR VE PUTLAR

Medeniyet, herkesin birbirini tanımadığı büyüklükteki kasabalarda yaşama sanatı. Bu tanım öyle pek ilham verici değil fakat doğru. Öne sürdüğüm hipotez, bunun, iki odalı zihnin sağladığı toplumsal teşkilat sayesinde mümkün kılındığı. Burada ve izleyen bölümde, böyle bir zihniyetin gerçekten de medeniyetin başladığı her yerde, her zaman var olduğunu gösteren, dünyayı tutan delilleri, fazlaca ayrıntılandırmadan mezcedeceğim.

Mesele, günümüzde hâlâ yoğun biçimde tartışılsa da, benimsediğim görüş, medeniyetin, daha önceki bölümde de anlatıldığı üzre Yakın Doğu'daki çeşitli bölgelerde birbirinden bağımsız başladığı ve sonra Dicle ve Fırat Vadileri boyuyla Anadolu'yla Nil'e yayıldığı yönünde. Buradan Kıbrıs, Teselya ve Girit'e, oralardan da difüzyon yoluyla, yine de bir ölçüde kendi bağımsız tavrını takınarak İndus Nehri Vadisi'yle ötesine, Ukrayna'ya, Orta Asya'ya, sonra kısmen difüzyonla, kısmen de bağımsızca Yangtze boyuna, ardından bağımsız olarak Orta Amerika'ya ve sonra da kısmen difüzyonla, kısmen de bağımsız olarak And Dağları'nın yüksek bölgelerine varıyor. Bu bölgelerin her birinde birbirine benzer karaktere sahip bir dizi krallık vardı, erkenci kuş misali ben bunlara iki odalı diyeceğim. Dünya tarihinde, Bengal Körfezi kıyılarında, Malaya Yarımadası'nda, Avrupa'da, difüzyon yoluyla Orta Afrika'da ve muhtemelen Kuzey Amerika Yerlileri arasında, Mississippi Dönemi olarak adlandırılan süreçte de başka iki odalı krallıklar olduğu kesindir; fakat bu medeniyetlerden günümüze kalanlar, temel hipotezi doğrulamaya yetmiyor.

Öne sürdüğüm kuram çerçevesinde, antik medeniyetlerin bazı belirgin arkeolojik özelliklerinin, sade bu zemin üzerinden idrak edilebileceğini iddia ediyorum. Bu sessiz unsurlar bölümün konusu olacaklar. Mezopotamya ve Mısır'ın yazı sahibi medeniyetleriyse sonraki bölümde anılacaklar.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ ODALI OKUR-YAZAR TEOKRASİLER

Yazı nedir? Yazı, görsel olaylarından resmedilmesinden fonetik olayların sembolleştirilmesine doğru ilerler. Ve bu harika bir dönüşümdür! Bu türden, şu an okuduğunuz sayfadaki gibi bir yazı, okura bilmediği bir şeyi anlatmak için tasarlanmıştır. Fakat yazı ilk tipe ne kadar yakınsa, okurun zaten sahip olduğu bilgiyi salıvermesine o kadar elverişli bir hatırlatıcı ipucu görevi görür. Uruk'un ön okur-yazar piktogramları, tanrıların ilk tasvirlerindeki ikonografi, Maya hiyeroglifleri, Azteklerin resimli kodeksleri ve hatta bizim kendi arma geleneğimiz bu türdendir. Bunların, kendilerine bakan kişide salıvermeyi erekledikleri bilgiler sonsuza kadar kaybolmuş olabilir tabii ve bu nedenle de yazı, sonsuza kadar tercüme edilemez hâle de gelebilir.

Bu iki uç nokta arasında kalan ve yarı resim yarı sembol olan iki yazı türü bu bölümün temeli. Birincisi Mısır hiyeroglifleri ve onun kısaltılmış, yer yer el yazısına benzer bir biçime bürünmüş hâli hiyeratik yazı: İki tabir de "tanrıların yazısı" anlamında. Diğeriyse daha sonraki bilginlerin kama biçimli karakterlerinden ötürü çivi yazısı diye adlandırdıkları ve daha yaygın kullanılan yazı.

Bizim için en önemlisi bu ikinci tür, elimizdeki çivi yazılı kayıtlar da çok daha kapsamlı. Çevrilmeyi bekleyen binlerce tablet ve gün yüzü görmemiş daha çok sayıda yazıt var. En az dört dilde, Sumerce, Akadca, Hurrice ve en son da Hititçe yazılmışlar. Bizim alfabemizdeki gibi yirmi altı harften oluşan bir alfabe ya da Aramicedeki (dinî metinler hariç, bu MÖ 200 civarında çivi yazısının yerini alır) yirmi iki harfli alfabe yerine çivi yazısının altı yüzü aşkın işaretten oluşan hantal ve muğlak bir iletişim sistemi vardı. Bu işaretlerin çoğu ideografikti: Yani, aynı işaret, ait olduğu sınıfa bağlı biçimde bir fikir, isim ya da birden fazla anlama sahip bir kelime olabilirdi ve bunların bir düzeni de yoktu. Anlamlarını çözsek çözsek bağlam içinde çözebiliyorduk. Mesela, bu işaret dokuz şey ifade edebiliyordu. *Samsu* diye telaffuz edildiğinde "güneş", *umu* okunduğunda "gün", *pisu* dendiğinde "beyaz" demekti ve ayrıca *ud*, *tu*, *tam*, *pir*, *lah*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİLİNCİN NEDENLERİ

Eski bir Sumer atasözü, "Derhâl harekete geç, tanrını memnun et," şeklinde çevrilmiştir.[79] Bir an için bu zengin kelimelerin görece daha bilinmez Sumerce bir anlama yakınlaşmak için atılmış bir sondaj olduğunu unutursak, bu garip haracın öznel zihniyetimize bir kemer gibi uzandığını görürüz: "Düşünme: İki odalı sesini duymanla onun dediklerini yapman bir olsun."

Bu, istikrarlı ve hiyerarşik bir teşkilatlanma içinde oldukça iyi çalışır; çünkü sesler her zaman doğrudurlar ve hiyerarşinin de vazgeçilmez parçalarıdırlar. Hayatın ilahi emirleri, değişmez ritlerle desteklenmiş ve büyük toplumsal sarsıntılardan etkilenmemişti. Fakat MÖ ikinci binyıl bu şekilde sürmeyecekti. Savaşlar, felaketler ve millî göçler bu devrin merkezî temaları olacaktı. Kaos, bilinçsiz dünyanın kutsal aydınlığını kararttı. Hiyerarşiler büzüldü. Eylemle onun ilahi kaynağı arası gölgelendi — bir duraksama, kutsalı tavsatan bir boşluk, tanrıları mutsuz kılan, suçlayan, kıskançlaştıran dehşet verici bir gevşeme. Nihayet, tanrıların tiranlıklarının önünü alabilmek için, dil temelli benzeşik bir uzam ve bir de "benzeşik ben" yaratıldı. İki odalı zihnin dikkatle ve itinayla kurulmuş yapıları sarsılarak bilince dönüştü.

Bu bölümün en mühim temaları bunlar.

*****

İKİ ODALI KRALLIKLARIN İSTİKRARSIZLIĞI

Bugün katı otoriter yönetimleri militarizm ve polis baskısıyla irtibatlandırıyoruz. Fakat bu rabıta, iki odalı zihnin hüküm sürdüğü otoriter devletler için geçerli değil. Militarizm, polis gücü ya da korku imparatorluğu, bütün bunlar, öznel bilince sahip, kimlik krizi çekmekle huzurunu yitirmiş, umutları ve nefretlerinin kalabalık

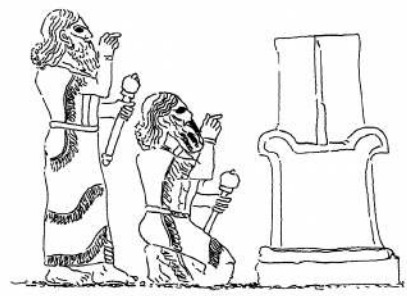
[79] Atasözü 1:145 için bk. Edmund I. Gordon, *Sumerian Proverbs* (Philadelphia: University Museum, 1959), s. 113.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA BİR ZİHİN DEĞİŞİMİ

MÖ 1230 civarlarında Asur'un tiranı I. Tukulti-Ninurta, dünya tarihinde ondan önce yapılmış her şeyden çarpıcı biçimde ayrılan bir taş sunak yaptırdı. Sunağın ön yüzündeki oymada Tukulti iki kez görülüyordu: İlk önce tanrısının tahtına yaklaşırken, sonra da onun önünde diz çökmüş. Bu ikili görüntü, tarihte daha önce hiçbir kralca eylendiği işitilmemiş bu sefil duruşu yüksek sesle haykırır gibidir. Gözlerimiz ayakta dikilen kraldan, tanrısının önünde diz çökmüş krala devrilir, görüntünün bu hareketliliği o denli vurucudur ki bu, kendi başına bile oldukça dikkat çeken, sanatsal bir buluştur. Ama bundan da dikkat çekici olan Asur'un bu zalim fatihinin önünde diz çöktüğü tahtın boşluğudur.

O güne değin tarihte hiçbir kral diz çökerken resmedilmemiştir. O ana kadarki hiçbir sahnede namevcut bir tanrı tasvir edilmez. İki odalı zihin çökmüştür artık.

Berlin Müzesi'nde bulunan Tukulti Sunak Taşı'nın ön yüzüne oyulmuş kabartma. Tukulti, tanrısının boş tahtı önünde önce ayakta duruyor, sonra diz çöküyor. İşaret parmağının vurgusuna dikkat edin.

Daha önce II.2'de gördüğümüz üzre, Hammurabi her zaman ayakta dikilirken ve tam karşısında bulunan bir tanrıyı dikkatle dinlerken oyulmuştur. Onun devrinden kalma sayısız silindir mühür, diğer şahısların neredeyse gerçek insan biçimli tanrıların putlarıyla göz göze söyleştiğini ya da böyle tanrıların huzurlarına çıktıklarını gösterir. Tukulti'nin Ashur sunağı önceki tüm tanrı-insan ilişkisi tasvirleriyle sarsıcı bir tezat oluşturur. Üstelik bu salt sanatsal bir hususiyet değildir. Tukulti'nin başka sunak sahnelerinde de, benzer biçimde, tanrıların yokluğu söz konusudur. Onun döneminden silindirik mühürlerde de kralın, sadece sembollerle kendisini gösteren, orada bulunmayan tanrılara doğru yaklaştığı görülür. Bu

BEŞİNCİ BÖLÜM

YUNANİSTAN'IN ENTELEKTÜEL BİLİNCİ

Buna Dor İstilaları diyorlar. Ve klasikçiler size, aslında ona herhangi bir şey ya da her şey de diyebileceklerini, yani bilgimizi bunca el yordamıyla ve geçmiş zamanın özel derinliklerini de bunca karanlık biçimde adlandırabileceklerini söyleyeceklerdir. Ama çömlek tasarımlarındaki o bir arkeolojik yerleşim yerinden bir diğerine uzanan sürerlikler, bu uçsuz bucaksız sessiz karanlığa az da olsa ışık tutar ve velev ki titrek biçimde olsun, MÖ 1200'den 1000'lere uzanan göçler ve yerinden uğratılmalar silsilesinin devasa, çentikli hatlarını meydana koyar.[129] Gerçek, bu.

Kalanı varsayım. Dor denilenlerin kim oldukları bile belirsiz. Önceki bölümlerin birinde bütün bu kaosun Thera patlaması ve onun sonuçlarıyla başlamış olabileceğini öne sürmüştüm. Thukidides sözlü geleneğin son haddinde, hâli şöylece tanımlar: "Göçler sıklıkla meydana gelirdi, birçok kabile, kendilerine sayıca üstün gelenlerin baskısı altında evlerini terk etmeye hazırdılar." Vaktiyle Agamemnon'un ve tanrılarının metbuu olan saraylarla köyler, kendi nasihatçi görülerinin peşine düşen, muhtemelen yerlilerle iletişim kuramayan ya da onlara merhamet gösteremeyen başka iki odalı halklarca yakılıp yağmalandılar. Hayatta kalanlar köle ya da mülteci oldular. Ve mülteciler de fatihlere ya da ölülere dönüştüler. En çok da olumsuzluklardan eminizdir. Miken dünyasının her yerde, fevkalade bir yeknesaklıkla ürettiği her şey —tanrıların emirleriyle inşa edilmiş sarayların ve surların muazzam taş mimarisi, zarif berraklıkta dalgalı freskler, özenle donatılmış şaft mezarları, evlerin megaron[130] planları, pişmiş topraktan putlar, dövülmüş altından ölüm maskeleri, bronz ve fildişi işleri ve nevi cinsine münhasır çömlekler— hep birden akamete uğradı ve bir daha da sesleri çıkmadı.

---

[129] V.R.d'A. Desborough, The Last Mycenaeans and Their Successors: An Archaeological Survey, c 1200–c 1000 B.C. (Oxford: Clarendon Press, 1964).

[130] Yunanca kökenli bu terim, genellikle dikdörtgen biçimli, ortasında merkezi bir ocak bulunan ve önünde sütunlu bir giriş (ön sundurma) yer alan anıtsal bir yapı tipini ifade eder. Özellikle Miken saray mimarisinin temel plan şemasıdır —çn.

ALTINCI BÖLÜM

HABİRU'NUN AHLAK BİLİNCİ

Bilincin evrimini izleyebileceğimiz üçüncü büyük alan kesin biçimde en ilgi çekici ve derin olanı. MÖ ikinci binyılın sonlarına gidilirken Orta Doğu'nun tamamında bir *dira*ları ya da sabit otlakları olmayan yarı göçebe halklardan meydana gelen biçimsiz kalabalıklar vardı. Bazıları Thera yıkımından ve ardından vuku bulan korkunç Dor İstilaları'ndan kaçan mültecilerdi. Bir çivi yazılı tablet Lübnan'dan aşağıya yönelen göçlerin üstünde özellikle durur. Buradan gelenlerin haricindekiler, ihtimaldir ki, Asur İstilaları'ndan kaçmışlardı ve Hitit İmparatorluğu da bir kuzeyli müstevli dalgası yüzünden çökünce Hititliler de onların arasına katıldı. Belki de bunların bir kısmı tanrılarının seslerini pek öyle kolay susturamayan ama iki odalılığa direnen kentli bireylerdi, ölmedilerse de bakir çöllerin eleğinden geçmişlerdi.

Demek ki bu bir insanlar karmasıydı: bazen tereddütle birleşiyorlar, sonra ayrılıyorlar, bazıları helak oluyor, bazıları da istikrarsız kabileler hâlinde teşkilatlanıyorlardı. Kimileri daha yerleşik topraklara akınlar açıyor, kimileri su kaynakları için savaş veriyor, kimileri de, belki, bitkin hayvanlar misali boyunduruk altına alınıp ganimetçilerinin arzularına uyuyor veya aman vermez bir açlığın pençesinde hakk-ı hayatlarını maişet ve zürriyetle mübadele ediyorlardı. Bunlar hem Nuzi'de ele geçen MÖ on beşinci yüzyıldan kalma tabletlerde hem de Tekvin 47:18-26'da anlatılmaktadır. Bazıları da belki artık küt kalmış iki odalı seslerinin dediklerini takip etmeye çalışıyordur veya yerleşim yerlerinin gettolarında tutunmuşlardır, dışlanma korkusu yaşıyorlardır, koyun ve deve yetiştiricisi oluyorlardır. Bir kısmı da yerleşiklerle kaynaşma mücadelesinde mağlup olmuşlardır, yalnız insanlıktan çıkmışların yaşamaya devam edebildiği çöle itilmişlerdir. Bütün bunlar da belki bir halüsinatif görü, bir tanrıdan arta kalanlar, yeni bir şehir ya da vadedilmiş bir toprağa varmak maksatlı tehlikeli bir uğraş yüzünden yaşanmıştır.

Yerleşik şehir devletleri için bu mülteciler insanlıktan çıkmış çöllerin umutsuz paryalarıdır. Kent halkına göre onların hepsi hırsız ve

BİRİNCİ BÖLÜM

MEŞRUİYET ARAYIŞI

Şimdi öyle bir yere geldik ki geriye baktığımızda bu gezegendeki insanlık tarihini ilk kez kendi değeri içinde görüyor ve son üç binyılın bazı belli başlı özelliklerinin sabık bir zihniyetin kalıntıları olduklarını anlayabiliyoruz. Buradan bakacaksak en uzak ihtişamın içinden bakacağız demektir. İnsanı bütün evrimsel arka planının karşısında dikilirken görmeye çalışmalıyız. İnsanlığın bütün medeniyetleri, bizimkini de dışında bırakmadan konuşuyorum, göğe, kendine has bir sıralanışla başkaldırmış dağ başları gibidir. Meselenin ana hatlarını bihakkın görebilmek için onunla aramıza entelektüel bir mesafe koymak zorundayız. Baktığımız yerden, iki odalı zihinden bilinçliliğe geçiş gibi böylesi asli bir dönüşüm için binyıl ziyadesiyle kısa bir zaman dilimidir.

MS ikinci binyılın sonlarındayız, mevzubahis yeni zihniyete geçişin bir bakıma hâlâ orta yerinde, en içindeyiz. Çevremizde yakın geçmişin iki odalı zihninin artıkları uzanıyor. Doğumlarımızı kaydeden, bize kimlik biçen, bizi evlendiren ve defneden, itiraflarımızı teslim alan ve günahlarımıza mağfiret edilsin diye şefaatçi olan tanrı evlerimize sahibiz. Yasalarımız tanrısal göğe asılı durmasalardı eğer bomboş ve yürürlüğe konamayacak değerlere dayanmış olurlardı. Millî sloganlarımız ve millî marşlarımız da sıklıkla ilahi niyazlardır. Krallarımız, başkanlarımız, yargıçlarımız ve memurlarımız vazifelerine artık sesleri kesilmiş ilahi antlar içerek, tanrıların seslerini son kez duymuşların yazdıklarına yeminler ederek başlarlar.

Kadim zihniyetin bize kadar taşıdığı bu en bariz ve mühim miras bu sebeptendir ki tüm labirentvari güzelliği ve biçimsel çeşitliliğiyle dinî mirasımızdır. Dinlerin hem genel dünya tarihindeki hem de sıradan bir bireyin hayatındaki inkâr edilemez önemi de bundandır, insanın bilimci kafası bunu kabul etmekten hicap duysa da herhangi bir tarafsız noktadan bakıldığında durum barizdir. Çünkü Rönesans'tan şimdiye akılcı, maddeci bilimin ima ettiği her şeye rağmen insanlık ailesi olarak biz, ne geçmişte ne de şimdi, daha büyük ve büsbütün yabancı bir varlıkla, tüm sol beyin kategorilerinin ötesin-

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBERLER VE ELE GEÇİRİLME ÜZERİNE

Yukarıdaki kehanet merkezleri kuramında okuyucunun, argümanımı kurarken atladığım temel bir boşluğu fark ettiğine eminim. Genel iki odalı paradigmanın iki odalı zihnin bir bakiyesi olduğunu söylemiştim. Oysa en azından dördüncü kehanet döneminde ve bundan sonraki herhangi bir zamanda, bilinçliliğin kısıtlanması veya yok olmasıyla karakterize trans hâli iki odalı zihnin birebir kopyası değildir. Bilakis, kehanet merkezlerinin yaşamaya devam ettiği o diğer zamanlar boyunca kişinin ve konuşmasının tanrısal tarafça bütünüyle ele geçirildiği bir hâl söz konusudur. Bu öyle bir tahakkümdür ki kişi aracılığıyla konuşur ama kişi daha sonra, neler yaşadığını asla ama asla hatırlayamaz. Bu olgu *ele geçirilme* olarak bilinir.

Olgunun yarattığı problem uzak geçmişteki antik kehanetlerle sınırlı değildir. Bugün de meydana gelir. Tarih boyunca da gelmiştir. Yeni Ahit'in Celile'sinde onun, en yaygın illetlerden biriymiş gibi görünen olumsuz bir şekline de rastlanır. Mezopotamya, İsrail, Yunanistan ve başka yerlerdeki göçer konar peygamberlerin hiç yoksa bazılarının dinleyicilerine sadece halüsinasyonla duydukları bir şeyi aktarmadıklarına, bundan da iyisi, ilahi iletinin düpedüz peygamberin ses aygıtından, hem de "onun" bilinçsiz olduğu bir durumda çıktığına ve sonrasında da onun da hiçbir şey hatırlamadığına dair, gayet de işe yarar bir tez sürülebilir öne. Buna, benim de diyeceğim gibi bilinç kaybı diyorsak, evet, işte bu ifade epeyi çetrefilli. Bilinç kaybından ziyade, bilinç yerine yeni ve farklı bir bilinç ikamet etmek denemez mi? Ama bu da ne demek şimdi? Yoksa ele geçirildiği varsayılan kişinin ağzıyla konuşan o dil teşkilatlanması, I.2'de tarif edilen anlamda, yani zihin uzayında anlatılaştırma anlamında, bilinç bile *değil* midir?

Basit cevaplarla bu meseleler halledilemez. Metafizik özler yoluyla meydana gelen ele geçirilmeyi ontolojik bir safsata gibi görebiliriz; ama bu, tarih ve inanç içindeki bu hususiyetleri idrak etmenin tarihî ve psikolojik bakımdan bize kazandırabileceği vukufiyete

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞİİR VE MÜZİK ÜZERİNE

Neden önceki bölümlerde delil olarak kullandığımız metin malzemelerinin büyük bölümü şiirdi? Ve niçin, özellikle de dert çekerken, bu sayfanın okurlarının kahir ekseriyeti şiir yazmıştır? Bizi böyle bir kara eyleme sevk eden görünmez ışık nedir? Ve neye şiir, bilmediğimizi sandığımız düşünceleri ayırt edebilmenin şimşeklerini çaktırır, içimizdeki bir şeye —bana kalırsa kendi doğamızın şimdiki teşkilatlanışından daha da eski bir şeye— tekinsiz bir yoldan vararak bilir o şeyi, niçin hep de bilmiştir?

Şimdiye değin tek bir çizgi üstünde alabildiğine dikkatli yürümüş bir tartışmaya tamamen isteğe bağlı ve ıssız kalmış yeni bir rota çizmek yersiz bir yoldan çıkışmış gibi görülebilir. Fakat önceki iki kitaptan farklı olarak III. Kitap'ın bölümleri birbirini takip eden bir geçit alayı değil. Bunlar iki odalı geçmişimizden şimdiye uzanan bir ıraksak yörüngeler seçkisi. Evvelki, yani Yunan destanlarıyla ilgili tartışmanın da bu bölümle itmam olacağı da besbelli, böyle düşünüyorum.

Tezimi yalın biçimde dillendireyim. İlk şairler tanrılardı. Şiir iki odalı zihinle başladı. Antik zihniyetimizin tanrı yanı, hiç yoksa tarihin belli bir devrinde genellikle —hatta belki de daima— dizeler dizmekle konuşurdu. Bu da vaktizamanında insanların çoğunun kendi zihinlerinde bileşen ve söylenen —bir çeşit— şiiri işittikleri manasına gelir.

Delil tabiidir ki çıkarım yoluyla elde edilmiştir sadece. Bilinen şudur: Bilinçli çağa kadar iki odalı kalan bireylerin hepsi, zihinlerinin ilahi yanından söz ettiklerinde ya da orasıyla konuştuklarında, şiir söylemişlerdir. Yunan'ın büyük destanları elbette, aiodosların şiir biçiminde işitip söyledikleridir. Mezopotamya'yla Mısır'ın eski yazıları bu dillerin nasıl telaffuz edildiğine dair cehaletimizle kararmışlardır; fakat elimizdeki çeviriyazıların bize verdiği teminata dayanarak, bu yazıların da seslendirildikleri zamanlarda şiir olduğunu bilebiliyoruz. Tanrıların *rishi*lere ya da kâhinlere dikte ettikleri Hindistan'ın en eski edebiyatı Vedalar da şiirdir. Kâhinler şiir söylerdi. Zaman zaman

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİPNOZ

Eğer sizden sirkeyi şarap niyetine tatmanızı, kolunuza bir iğne batırıldığında bundan haz almanızı, karanlığı seyrederken muhayyel bir ışık karşısında gözlerinizi yummanızı ya da bu çeşit bir şeye, yani normalde inanmayacağınız bir şeye mahsusçuktan inanmanızı isteseydim, bu vazifeleri ifa etmekte zorlanırdınız, belki de hiçbirini başaramazdınız. Ama sizi hipnozun tetikleme süreçlerinden geçirseydim bunları başarıyla tamamlamakta hiçbir güçlük çekmezdiniz.

Niçin? Böyle nafile bir mümkünlük nasıl var olabilir?

Şiirin tanıdıklığından hipnozun yabancılığına geçtiğimizde bambaşka bir topluluğa dâhil olmuşuz gibi gelir bize. Çünkü hipnoz psikolojiyi kuran sorunlar ailesinin kara koyunudur. Laboratuvarlarda, şenliklerde, kliniklerde ve köy meydanlarında bir görünüp bir kaybolur, kaçınılan bir garabet gibi. Bir türlü kendine bir çeki düzen verip bilim kuramlarının katı edebini takınmakta karar kılamaz. Doğrusu hipnozun varlığı dahi bir yandan bilinçli özdenetim fikrine, öte yandan da kişiliğe dair bilimsel fikrimize doğrudan meydan okur hâldedir. Oysa sorumlu bir bilinç ve bilinç kökeni kuramı bu sapkın davranış denetimi biçiminin ortaya koyduğu zorlukları *mutlaka* dikkate almak mecburiyetindedir.

Sanırım açıştaki sorumun cevabı açık: *Hipnoz bu aşırı etkinliğe yol açabilmektedir; çünkü davranış üzerinde bilincin sağlayamayacağı kadar mutlak bir denetimi mümkün kılan iki odalı genel paradigmayı devreye sokar.*

Bu bölümde işi biraz daha ileri götürecek ve elimizdeki kuramdan başka hiçbir kuramın temel meseleyi anlamlandıramadığını iddia edeceğim. Çünkü çağdaş zihniyetimiz, çoğunun farz ettiği gibi, memeli evriminin bir noktasında veya biraz daha öncesinde evrilmiş sabit ve genetik olarak belirlenmiş bir özellikse, hipnozdaki gibi köklü biçimde başkalaşması nasıl mümkün olabilir? Hem de yani çoğu zaman bir başka kişinin gülünç denebilecek ihtimam gösterileriyle… Fakat genetik varsayımı reddedip bilince daha öncenin

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞİZOFRENİ

Birçoğumuz hayatımızın bir noktasında kendimizi gerçek bir iki odalı zihne kendiliğinden kayarken buluruz. Kimimiz için bu sadece biraz düşünce yoksunluğu bölümü ya da sesler işitme anından ibaret. Fakat kimimiz için de —aşırı dopamin salgılayanlar veya stresin biyokimyasal artıklarını kolaylıkla parçalayıp atacak bir enzimi eksik bulunanlar için yani— bu çok daha asap bozucu bir tecrübedir, eğer buna bir tecrübe denebilirse. Hayati önem taşıyan sesler işitiriz, bunlar bizi eleştirir, ne yapmamız lazım geldiğinden bahseder. Tam o anda kendiliğimizin sınırları da yitip gider. Zaman un ufak olur. Davranışlarımızın farkına varamayız. Zihinsel uzayımız kayıplara karışır. Panikleriz ama panikleyen, bir başkasıdır. Çünkü biz, yokuzdur artık. Geri dönmeye ev bulamayız, sıla-yı rahim de, hiçbir yerin sahipleri bizler. Ve bu hiçbir-yerdelikte, otomatlaşıveririz, yapıp ettiklerimizden bihaberizdir, başkaları yahut kendi seslerimiz elinde oyuncağa döneriz, garip ve dehşet verici hareketler yapmamız istenir bizden ve bir bakmışız ki hastanedeyiz, bize de şizofreni tanısı konmuş. Aslında öyle olmadı, iki odalı zihnimiz nüksetti yalnızca.

Bu aşırı basitleştirilmiş ve abartılmış anlatım biçimi elinizdeki çalışmanın önceki bölümlerinde de aşikâr kılınmış bir hipotezi dillendirmenin kışkırtıcı bir yolu. Burada sunulan görüşlerin en yaygın ve dirençli akıl hastalığı şizofreni hakkında yeni bir kavrayış önerdiği de ortada. Öneri: önceki bölümlerde tartışılan fenomenler gibi şizofreni de —en azından bir kısmıyla— iki odalılığın bir kalıntısı, onun nüksetmesi. Haydi bu bölümde bu ihtimali konuşalım.

TARİHTEN DELİLLER

Hastalığın en eski tarihine kısaca, alabildiğine kısa bir bakışla göz gezdirelim. Eğer varsayımımız doğruysa, iki odalı zihnin çöküşünden önce deli olduğu için tecrit edilen bireylerin varlığına dair hiçbir kanıt bulunmamalıdır. Bu doğru, zayıf da olsa, dolaylı da bulunsa,

ALTINCI BÖLÜM

BİLİMİN KEHANETLERİ

III. Kitap'ın birkaç heterojen bölümünde dünyamızın yakın geçmişinin bazı özelliklerini, yani kehanet ve din gibi toplumsal kurumları, ele geçirilme, hipnoz ve şizofreni gibi psikolojik olguları, ayrıca şiir ve müzik gibi sanatsal uygulamaları karınca kararınca açıklamaya uğraştım. Bütün bunların *kısmen de olsa* insan doğasının kadim bir örgütlenişinin kalıntıları olarak da yorumlanabileceğini göstermek istedim. Sıraladıklarım kadim zihniyetimizin bugünde mevcut bulunması muhtemel yansılarının tam bir listesini vermez hiçbir şekilde. En görünürlerinin bir kısmı işte. Onları sürekli kuşatan bu ağın gelişen bilinçle kurduğu etkileşimlerin incelenmesi, aksinde elde edemeyeceğimiz bir anlayış edinmemizi sağlar.

Bu son bölümde bilimin kendisine yönelmek ve onun da —ve hatta bu çalışmanın tamamının da— iki odalı zihnin çöküşüne bir tepki olarak okunabileceğini sezdirmek arzusundayım. Çünkü bizzat doğanın kendisiyle Yakupvari bir güreşe tutuşurken bilimin bu denli sofuca talep ettiği o kesinlik nimeti de ne yani? Neden evrenden, kendisini bize açık etmesini bekliyoruz? Bu niçin umurumuzda?

Tabii bizi bilim yapmaya iten şeyin bir kısmı basit bir merak, avucumuzdan kayanı yakalamaya, görülmeyeni görmeye dair bir merak. Bilinmezlik içindeysek birer çocuğuz hepimiz. Elektron mikroskobunun, kuarkların veya yıldızlar arasında salınan kara deliklerin ve anti-kütleçekiminin faş edilişinden haz duymak, kadim zihniyetimizin yitimine verdiğimiz bir tepki değil. Teknoloji, bilimsel ritin ikincil ve hatta belki daha da az önem arz eden bir kaynağı ve bilimin bilimsel temelini, kendi içinden neşet eden, gitgide artan ve artık kontrol edilemez ivmesiyle tarih boyunca hep ileri sürüp duruyor. Belki de avlanmaya, meseleyi kuytuya hapsetmeye yönelik derin bir aptik yapı hakikat arayışının orta yerine kendi muharrik salgılarını zerk ediyor.

Ama tüm bunların ve bilim yapmamıza neden olan diğer sebeplerin ötesinde ve gerisinde daha evrensel bir şey var olagelmiştir, uzmanlıklar çağında, günümüzde adı bile anılmayan bir şey. Var

SON DEYİŞ

Bu denemenin bir kitap hâlinde yayımlanışından bu yana on yıldan fazla bir zaman geçti ve yayıncılarım beni kitap hakkındaki genel tepkilerle eğer onu bir daha yazsam neleri değiştireceğim hakkında bir derkenar düşmeye teşvik ettiler.

Bazı, meslekten entelektüeller, benim kuramım gibi okkalı bir kuramla karşılaştıklarında ipin ucunu bulup çekiştirmeye başlarlar ki geri kalan her şey de dağılıp gitsin. Hakları da var. Bilimsel düşünce budur. Zeminini insan doğası ve tarihi gibi engin bir alanda bulan ve sayılamayacak kadar çok saldırgan uzman tarafından savunulan topraklara burnunu sokmaya niyetlenmiş böylesi bir çalışmada, bazen olgularla ama korkarım ki bundan da ziyade üslupla ilgili hatalar bulunması kaçınılmazdır. Fakat bu kitabın kötü ilmeklerle örülmüş olmasını ve iplerden bir tanesini tutunca bütün yapının sökülmesini beklemek ortodoks avuntusudur — bilimsel hakikat arayışı değil. Bu kitap, tek bir hipotez temelinde yükselmemektedir.

Kitabın birinci ve ikinci bölümlerinde dört temel sav var. Bunlara dair birkaç yorum yapma fırsatını da memnuniyetle karşılıyorum.

1. *Bilinç dile dayanır*. Böyle bir ifade bilinç hakkında gözde inançlara ve onların diline gömülmüş sıradan ve bence sığ görüşlere zıt düşüyor. Ama bilinç bilimi, ancak ve ancak kendi içimize baktığımız takdirde idrak edebildiğimiz şeylerle biliş adını verdiğimiz birçok sinirsel yeti birbirlerinden dikkatlice ayırt edildiği vakit ilerleyebilecektir. Bilinç, biliş değildir ve ondan keskin biçimde tefrik edilmelidir.

Üstünde yeteri kadar durmadığım, sıkça yapılan bir hata var: bilinçle algı birbirine karıştırılıyor. Yakınlarda Felsefe ve Psikoloji Derneği'nin bir toplantısında tanındık ve saygın bir filozof bu görüşüme bağır çağır itiraz etmek için ayağa fırladı. Doğrudan bana bakarak "Şu anda seni algılıyorum. Sen şimdi bana, tam da şu anda senin bilincine varamadığımı mı söylemeye çalışıyorsun?" diye haykırdı. İçindeki bir kolektif kişisel zorunluluk ona "Haklısın!" diyordu. Oysa bilincine vardığı tek şey, kendi retorik savıydı. Bana bakmasa veya gözlerini kapasa beni daha iyi idrak edebilirdi.

A

Adkins, A.D.H. 257
adrenalin 259, 270
Agamemnon 85, 86, 89, 94, 106, 108, 253, 256, 261, 262, 266
aiodoi 218
Akhilleus 83, 85, 86, 88, 92, 94, 97, 105, 106, 108, 120, 126, 150, 215, 218, 256, 259, 264, 266, 281, 283, 290, 331, 381, 455
Akurgal, Ekrem 159
alamet 54, 232, 235-237, 269, 311, 320, 406, 411
Albright, William F. 210
Aldred, Cyril 188
Alexander 22
alıntılama 74, 78
Alkaios 279, 283
Allen, M.W. 130
Altın Çağ 20, 273, 274
Amon 312
Amos 274, 289, 290, 294, 299, 304, 361
AMOS 289
anarşi 198, 213
Angelergues, R. 130
Anlatısallaştırma 77, 217, 218, 377
aptik 47, 55, 65, 113, 143, 376, 404, 421, 430
Apuleius 325
Archilochos 278
Aristides, Aelius 318
Aristoteles 44, 60, 257, 286, 324, 364, 455
Aristophanes 395
arkaik meşruiyet 311, 314, 316, 324, 350, 383
Arnold, Magda 387
Arşimet 87
Asklepios 325, 326
Asur 163, 166, 168, 198, 209-212, 214, 215, 223, 224, 227, 229, 232, 237, 239, 244, 246-250, 254, 269, 276, 287, 312, 313, 323, 371, 422, 431
Asurbanipal (Kral) 231, 249
Atahualpa (İnka) 165
Atanasyus 336
Atlantis 212
Audberg, M.M. 100
Augustinus (Augustine) 20

B

Babil 158, 177, 197, 199, 202, 210, 214, 224-226, 231, 233, 234, 237, 244-247, 249, 288, 302, 337, 345
Babil Kralları 244
Babil Kulesi 233
Baker, Ronald J. 349
Balz, E. 341
Barber, Theodore X. 384, 389
Barton, George A. 183, 228
BELİREN EVRİM 30
Benton, A.L. 130
Benton, S. 268
Benzeşik 68, 76, 377, 387, 391, 407, 409, 410, 411, 438
"benzeşik ben" 76, 78, 205, 260, 345, 406, 408, 438
Benzeşik Uzam 205
Bever, Thomas G. 358
Bigelow, L.B. 416
Bilinç Öncesi Hipostazları 257, 258, 267, 269, 270, 271, 275, 277
Binet, Alfred 23, 374
Birdsell, Joseph B. 138

Bitterman, M.E. 25
Blake, William 10
Bleuler, Eugen 101, 402
Bogen, Joseph E. 112, 117, 122, 124, 354
Bohr, Niels 67
Book, W.F. 50
Brady, J.P. 389
Bramwell, J.M. 373
Braun, Ludwig 263
Brenman, Margaret 387
Broekma, V. 414
Brook-Rose, Christine, 63
Brown, F. 292
Brumbaugh, Robert S. 212
Bruun, R.D. 341
Burklund, Charles W. 355
Burland, C.A. 160, 177
Burnham, John C. 32
Bushneil, G.H.S. 160
Butin, Romain F. 208
Butzer, Karl W. 139

C

Caillois, Roger 237
Callistratus 326, 327
Calverley, D.S. 384
Carpenter, W.B. 42
Carville, C.B. 133
cennet 102, 145, 232, 234
Chadwick, J. 93
Chambers, Robert 425
Chang Kwang-Chih 167
Charcot, Jean Martin 373, 374
Chastenet, A. -M. -J. 373
Chiarello, R.J. 358
Childe, V.G. 146
Clark, Grahame 144, 156, 157
Clarkin, J. 341
Clark, J.D. 139
Cleveland, S.E. 412
Cohen, John 324
Conrad, D.G. 106
Covarrubias 160, 168
Covi, L. 406
Cox, Harvey 426
Cromwell, R.L. 414, 418
Cyprian 325

D

Darwin, Charles 9, 23, 27, 28
Darwin, Erasmus 425
Davis, Charles 426
Davranışçılık 11, 32, 33, 430, 432
Day, Thomas 354
De Acosta, Peder Joseph 178
Deeley, D.C. 390
Delfi Kehanet Merkezi 313
Demodokos 362
Demokritos 286, 362
Desborough, V.R. d'A. 82, 253
Descartes, René 34, 285, 436, 438
DeVore, Irven 136, 137
Diomedes 83
Dodds, E.R. 85, 167, 313, 325, 334, 394, 451
Dodona 318, 330, 331
Dor İstilaları 214, 253, 262, 269, 273, 285-287
Douglas, Mary 426
Druid 318
Dunlap, Knight 32

E

Ebner, E. 414
Edelstein, E.J. 325
Edmonds, J.M. 277
EEG 128, 332, 357, 384, 414-416
Einstein, Albert 15
ekolali 411
Elohim 291, 293, 425
Emerson, Ralph W. 425
Empson, William 458
Engels, Friedrich 429
Epilepsi 11
Erickson, Milton 390

Eridu 150, 158
Eriha 156
Eski Ahit 127, 177, 214, 215, 226, 227, 240, 243, 288-290, 292, 295, 298, 301, 303, 305, 322, 323, 339, 347, 411
etkilenim 13, 448, 450
etor 255, 263, 264, 275, 280
Ettlinger, E. G. 115
Euripides 283, 321
Eynan Kralı 147-151, 165, 166, 196, 203, 426

F

falcılık 235, 239, 240, 243
Féré, C. 374
Filisti 300, 301, 302
Finkelstein, J. J. 227, 237
Fisher, S. 412
Flaubert, Gustave 328
Flor-Henry, Pierre 417
Frankfort, Henri 188, 458
Frazer, James G. 171
Freud, Sigmund 403

G

Galambos, R. 131
Galileo 422, 432
Galin, David 128
Gardiner, Martin 357
Gardiner, W. Lambert 51
Gauss, C.F. 58
Gazzaniga, Michael S. 11, 117, 122, 124, 125
Genel İki Odalı Paradigma 315
Gesenius, William 292
Gılgamış 232, 244, 249, 250
gigunu 181, 233
Gill, Merton M. 387
Glaukos 83, 85
Glosolali 347
Glucksberg, Sam 64
Goedicke, Hans 195
Goethe, J.W. 365, 425
Goldstein, Leonide E. 416
Goodman, Felicitas D. 343, 348
Gordon, Edmund I. 205
Gordon, H.W. 125, 354, 355
görsel bileşen 294, 295
Görsel Katman 104
Greenspoon, J. 51
Griessman, Judith 90
Grunbaum, G.E. von 237
Gudea (Lagaş Kralı) 174
Guillaume, Alfred 243, 288, 312, 353
Gur, R. C. 385

H

habiru 288
Hacılar Kültürü 157
Hadamard, Jacques 58
Hades 90, 94, 283, 285
Hagen, Victor W. von 160
Hall, Edward T. 109
Hall, K.R.L. 136
Hallo, W.W. 188, 239
Hamilton, John 14, 440
Hammurabi 199-201, 208, 214, 223, 224, 244-247, 290, 381
Harford, R.A. 52
Harnad, Stevan 129, 333
Harper, Robert Francis 200
Harrison, M. 409
Harshman, Richard A. 333
Havelock, Eric A. 364
Heaney, Seamus 71
Hecaen, H. 127, 130
Hefferline, R.F. 52
Hegel, G.W.F. 429
Heidel, Alexander 166, 232, 249, 288
Hektor 83, 85, 88, 93, 94, 106, 266
Held, J.M. 414
Helmholtz, Hermann von 425
Hemming, John 165
Hennell, T. 102
Herakleitos 20, 285, 313, 444

Hermetik 324
Herodot (Herodotos) 234, 284, 318, 324, 450
Herrnstein, Richard 32
Hesiodos 168, 169, 254, 263, 273, 274, 276, 339, 360, 361, 362
Hilgard, Ernest 381-383, 387
Hilgard, Josephine R. 385
Hinde, R.A. 25
hipnoz 173, 320, 369-371, 373-386, 388-392, 421
Hitchcock, James 427
Hitit/Hititler 82, 89, 158, 159, 213-215, 226, 240, 249, 287
hiyeratik 179, 180
Hiyeroglif 159, 180
Hobbes, Thomas 20, 441
Hodgson, Shadworth 29
Holloway, Julia 327
Holosen Termal Maksimumu 152
Homer (Homeros), İlyada ve Odysseia 82, 84, 85, 89, 90, 256, 268, 273, 274, 279-281, 283, 348, 394, 455
Hooke, S.H. 185
Horus 188, 189, 191, 194
Housman, A.E. 365
Hull, Clark L. 383
Hussey, Mary I. 241

I

I Ching 428
Isaac, Glynn L. 137

İ

İbrani 87, 286, 288, 352, 431
iki odalı krallıklar 155, 160, 180, 207, 323
İki Odalı Tanrı 98
iki odalı teokrasiler 196, 206
İki odalı teokrasiler 196
İki Odalı Teokrasiler 207
İkonografi 179
İlyada 82, 83, 85, 88-95, 127, 201, 254-256, 258-263, 265-272, 275, 276, 281, 283, 305, 330, 350, 354, 359-361, 366, 394, 451
İncil 197, 220, 337
İnkalar 163, 176
İsa 108, 283, 310, 327, 328, 336, 337, 340, 398, 402, 427, 453
İşler ve Günler 273, 275-278, 281, 361

J

Jackson, J. Hughlings 131, 352
Jacobsen, Thorkild 186
James, William 13, 29
Janet, Pierre 381
Japon 340
Jaynes, Julian 9, 14, 15, 140, 442, 449, 457
Jayson, L.N. 108
Jeanne d'Arc 87, 92, 183
Jennings, H.S. 23
Johnson, Samuel 29
Jones, L.W. 406
Joule, James Prescott 425
Julian (İmparator) 321
Julianus 321

K

Kahya Kral 180-182, 186, 199, 201
Kallinos 279
Kant, Immanuel 20, 438
Keenan, B. 52
Kehanet 103, 182, 234, 235, 237, 238, 240-243, 246, 288, 293, 305, 312-314, 317-324, 329, 330, 334-346, 348, 352, 358, 363, 364, 375, 394, 421, 422, 428-430, 433, 441
kehanet merkezi 312-314, 317-319, 333, 334, 336, 346, 375
Kihlstrom, John 381
Kildahl, John P. 349, 350
Kimble, G.A. 49
Kimura, Doreen 357

King, L.W. 245
Kinsbourne, Marcel 355, 415
Kirstein, Lincoln 318
Kohler, Wolfgang 59
Konishi, M. 137
Konstantin (İmparator) 322, 327, 336
kradie 255, 263, 264
Kraus, R.M. 64

L

Lamarck, J. 425
Lamartine, A.M.L. 365
Lambert, W.G. 224
Landa 175, 176
Landis, Carney 407
Layton, A.S.F. 415
Leaf, Walter 94, 95, 266
Lebadea 319, 320, 324
Leichty, Erle 236
Levitt, E. 389
Lewes, G.H. 21, 30
Lewinsohn, P. M. 100
Lewy, H. 227
Linne, S. 160
Lloyd, Seton 158, 170
Locke, John 44, 79, 423, 446
London, Perry 375
Lucian 325

M

Mach, Ernst 20
Magoun, H.W. 35
Maimonides 293
Mallowan, M.E.L. 172
Marbe, Karl 53
Marinatos, S. 213
Marksizm 430
Marler, Peter 136
Marx, Karl 429, 430, 432
Mason, J.W. 106
Maudslay, A.P. 170
Maupertius 423
Maya 160, 161, 168, 170, 175, 176, 179, 198, 348, 446
McDougall, William 29
McGuinness, EveLynn 11, 315
McKenzie, John L. 293
Mead, George Henry 87
Medyum 334, 343, 344, 345
Melek 225
Mellaart, James 147, 157
Memfis 188, 198
Mesmer, Anton 370
Meşruiyet 311, 314, 316, 322, 324, 332, 334, 336, 337, 339, 348, 350, 367, 383, 390, 424, 426-428, 431, 455
"Metafor Ben" 76
Meyer, E. 406
Mezolitik 143, 144-146, 150, 156
Mezopotamya 82, 93, 151, 155, 158, 162, 166, 167, 169, 170, 172, 174, 180-182, 187, 190-192, 197, 199, 200, 210, 217, 218, 221, 224, 229, 231, 233, 237, 240, 243, 244, 248-250, 288, 328, 329, 337, 351, 441, 446
Mısır 82, 102, 150, 152, 155, 160, 161, 163, 164, 166, 167, 170, 172, 174, 179, 180, 187, 188, 191-193, 195, 198, 199, 203, 209, 211, 213, 215, 282, 284, 291, 305, 312, 324, 335, 351, 352, 413
Miken 84, 89, 91-94, 180, 213, 214, 253, 254, 259, 266, 276
Miligi, A. El 396
Mill, James 21
Mill, John Stuart 30
Milner, Brenda 127
Mimesis 364
Modell, A.H. 399
Montagu, Ashley 65
Morant, G.M. 187
Morgan, C. Lloyd 30
Musa 105, 120, 177, 279, 291, 295, 296, 298, 310, 353
Müller, Max 47
Müz/Müzler 218, 278, 359-363, 394

N

Nabiim 303
nasihatçi deneyim 114, 213, 414
Nathan, P.E. 100
Nathan, P.W. 133
Neandertal 139, 156
Nero 325
Nevius, J.L. 337, 353
Newton, Isaac 423
Nies, James B. 233
Nijinsky 43, 46
Nilsson, Martin P. 86
noos 83, 255, 266, 269-271, 275, 280, 282
Nougayrol, J. 241

O

Odysseia 90, 254, 265, 266, 268-273, 275, 278, 283, 285, 293, 305, 318, 330, 362, 451
Odysseus 268
O'dur ki Vardır 292-297, 299, 300
Oesterreich, T.K. 315
Oldfield, R.C. 358
Olmek 160, 162, 168, 171, 174, 175
Oppé, A.P. 315
Oppenheim, A. Leo 237
Orne, Martin 375, 378, 379
Ornstein 128
Osiris 150, 188, 189, 191, 194
Osmond, Humphrey 396
otoskopik 76, 121, 281, 293

Ö

Özgüç, Nimet 210

P

pankuş 159, 226
Parmenides 286
Parry, Milman 90
Pascal, Blaise 422
Pattie, Frank A. 370
Pavlus (Havari) 324, 347
Pausanias 318, 319, 324
Peirce, C.S. 20
Penfield, Wilder 11, 112, 118
Pentateuch 291
Perot, Phanor 118
Perrot, J. 147, 458
Perses 274-276, 281, 361
Petrie, Flinders 170
Pfeiffer, C.C. 405
Pfeiffer, Robert H. 242
Phillips, L. 412
Philo 331
Phrenes 262, 270, 275, 277
Picard, Charles 318
Piggott, Stewart 144
Pindaros 277, 283, 285
Pitagoras 334
Pizarro, Pedro 164
Platon 169, 212, 279, 285, 305, 314, 330, 331, 346, 359, 362, 364, 394, 395, 432, 439, 455, 456
Pleistosen 138, 139, 142, 144, 145, 440
Plutarkhos 274, 313, 321, 352
Poincaré, Henri 58
Polanyi, Karl 211
Pollit, Jerome J. 212
Ponzo, Mario 262
Porfirios 335
Porter, R.W. 106
Postman, Leo 370
Poulsen, F. 327
Pressel, Esther 343
Prince, Morton 382
Pritchard, James B. 232
Protestanlık 423
Protoplazma 23
psikanaliz 12, 399, 430, 432
Psikoloji 17, 435, 448
psyche 192, 255, 267, 269, 275, 282-285
Pumpelly, R. 146
put 158, 162, 174, 176, 177, 234, 302
putçuk 170, 171, 302
Putçuk 170
PUTÇUK 170

R

Rainer, J.D. 103
rapsod 90, 91
Rapsod 90
Rasmussen, T. 117
Ray, John 423
Razran, Gregory 49
Redford, Donald B. 288
Reeves, D.L. 133
Reimarus, H.S. 423–434
Remington, Roger 333
Retiküler 34, 35
Richards, I.A. 63
Rignano, Eugenio 47
Rilke, Rainer Maria 365
Ritzier, B. 414
Roberts, Lamar 112
Rokeach, Milton 380
Rorschach Testi 82, 411, 412
Rosenhan, David 375
Rosenthal, Randall 416
Rosenthal, Robert 51
Rosner, Burton 132
Rousseau, Jean Jacques 432
Roux, George 181
Rowe, J.H. 163
Ruggles, Howard E. 264
Ryan, T.A. 49
Ryle, Gilbert 20

S

Saggs, H.W.F. 170, 181, 210, 214, 229
Sahagun 168
Samarin 349
Samuel 29, 293, 299-303, 394
Sappho 279, 305
Sarbin, Theodore R. 370
Sarpedon 83, 275
Sassenrath, L. 51
Saul (İsrail Kralı) 133, 300-303
Saul, R.E. 133
Sawrey, W.L. 106
Schaller, G. 137
Schilder, P. 412
Schliemann, Heinrich 89
Schreber, D.P. 402
Sechan, Louis 318
Shakow, David 408
Shankweiler, D. 358
Shannon, Jack 129
Shapiro, A.K. 341
Shapiro, H.L. 341
Shelley, Percy Bysshe 365
Sherrington, C.S. 415
Shor, Ronald 375
sibilla 322
Sidgewick, Henry 99
Simpson, H.F. 100
Simpson, W.K. 188, 239
Sinclair, J.H. 178
Smith, Aaron 117
Smith, M.C. 133
Smith, Sidney 185
Smith, William Stevenson 215
Snell, Bruno 13, 84, 445
Sokrates 257, 286, 314, 330
Solon 280-282, 284, 305, 362, 455
Sommer, Robert 109
Speiser, E.A. 227, 232
Spencer, Herbert 29
Sperry, R.W. 117, 122, 124, 125, 128, 133
Stanford, W.B. 354
Steiner, George 429
Stel/Stella 176
Stonehenge 409
Storch, A. 405
Storring, Gustav 400
Strabon 352
Straus, Erwin W. 97
Suetonius 325
Sugarman, Arthur 415
Sully, J. 58
Sumption, Jonathan 327

Ş

Şizofren/Şizofreni/Şizofrenik 87, 100, 103, 105, 107, 108, 145, 227,

255, 274, 298, 304, 322, 337, 360, 376, 380, 392-397, 400, 401, 404-409, 411, 412, 414, 416-419, 421

T

tabula rasa 44, 430
Tacitus 318, 352
Tanrı-Kral 164, 180, 187, 198
Teogoni 339, 359-362
Teotihuacan 160, 168, 171, 413
Terpander 277, 278
tetikleme 315-317, 319, 320, 321, 324, 335-340, 350, 369, 375, 376, 383, 387, 430
Thamyris 366, 367
Thera 209, 212, 213, 253, 287, 441, 454
Thomas, C.B. 406
Thompson, J. Eric S. 176
Thukidides 253
Tıbbi Materyalizm 429
Titchener, E.B. 23
Tourette Sendromu 341, 342
Toynbee, A.J. 146
Troya 28, 88-91, 93, 106
tsunami 212
Tufan 232, 288, 418
Tukulti-Ninurta I 223
Tyrtaios 279, 283

U

Umbanda 343, 344, 345, 346
Upanişad 305
Ur/Uruk 152, 158, 166, 170, 172, 173, 179, 187, 197, 199, 203, 210, 218, 233, 256, 328, 419
Uzamsallaştırma 73, 76

V

Vaiz 289, 290, 305
Veda (Hint) 305
Ventris, M.C.F. 93
Vergilius 322

W

Wada Testi 117, 354
Wallace, Alfred Russell 27
Warner, Randall 90
Washburn, Margaret Floy 23
Waskom, H.L. 50
Watson, John B. 32
Watson, William 167
Watt, H.J. 54
Wayne, H.L. 341
Webster, T. B. L. 93, 268, 359
Weingaertner, Arthur H. 397
Weinstein, Edwin A. 398
Weisberg, R. 64
Weiss, J.M. 106
Weisz, J.D. 106
Werner, H. 405
West, L.J. 97, 101, 398
Wheeler, Mortimer 167
Wheelwright, Phillip 66
Whitehead, Alfred North 427
White, Robert 387
Wilson, John A. 188, 193
Wilson, J.V. Kinnier 236
Witelson, Sandra F. 333
Wolf, Theta 374
Woodward, William 424
Woodworth, Robert S. 45, 58, 261
Woolley, Leonard 169
Wundt, Wilhelm 21
Würzburg Okulu 53

Y

Yahve 105, 120, 126, 161, 234, 291, 292, 305, 336, 339, 347, 352, 361
Yamblihus 325, 331, 334-336
Yasa Fikri 199
Yazılıkaya 158, 159
Yeni Ahit 283, 329, 339, 340
Yeremya 294, 297, 299, 304, 342
Yoşiya (Kral) 288, 303, 323, 327
Yunan 20, 82, 84, 87, 89, 90, 95, 166,

191-193, 227, 248, 254, 255, 262, 275-278, 280-283, 285, 286, 305, 311-313, 316, 318, 320, 321, 323, 325, 335, 346, 350, 351, 354, 358, 437, 454

Z

Zen 50
ziggurat 181, 190, 233